

ARTICLES CENTRALS

Estratègies feministes contra el paternalisme penal

Clara Serra i Sánchez

Pensadora feminista, filòsofa i investigadora a la Universitat de Barcelona

Actualment, hi ha un debat global obert sobre el lloc que ocupa la política penal en la construcció de la ciutadania al segle XXI. El sociòleg Loïc Wacquant és un dels principals referents d'una reflexió crítica sobre l'avenç actual dels sistemes de càstig en les democràcies liberals. La seva tesi és que l'expansió del sistema penal és una característica essencial de la fase actual del neoliberalisme. Davant del retraïment de l'estat de benestar i els sistemes de protecció social i l'augment de la incertesa i la inseguretat, els estats prometen la pau i l'ordre a través de l'enduriment dels sistemes de càstig, sistemes que, al seu torn, es dirigeixen contra les poblacions més pobres i més vulnerables. Quan no s'assenyala la desigualtat com a problema estructural i no s'aspira a atacar-ne les causes, emergeixen els discursos polítics que deslliguen la delinqüència de la pobresa, que assenyalen com a culpables individus o grups d'individus i que prometen càstigs durs per als criminals.

Als Estats Units, diversos teòrics i teòriques provinents dels estudis legals crítics i l'antiracisme fa anys que posen sobre la taula la necessitat de reflexionar sobre l'avenç del sistema carcerari. No assenyalen només les agendes conservadores, sinó també les polítiques que en les últimes dècades ha engegat el neoliberalisme progressista, sovint en nom del feminisme i les polítiques LGTB. Ni Europa ni l'Estat espanyol són una excepció d'aquesta regla. Tal com diu Ignacio González Sánchez ⁽¹⁾, «avui tenim més policies i més persones preses que fa cinquanta anys, i un Codi Penal més dur que el vigent quan Franco va morir».

En aquest context d'una expansió generalitzada de les polítiques penals a les democràcies capitalistes, cal sumar-hi l'emergència de projectes reaccionaris que ha caracteritzat l'entrada al segle XXI. L'arribada de forces d'extrema dreta a les democràcies d'Europa i del continent americà agreuja encara més el problema i mostra la urgència que els projectes democràtics surtin de la via del punitivisme. És per això que es torna radicalment determinant el tipus de política que els feminismes posen sobre la taula. Perquè la violència contra les dones és molt sovint el recurs perfecte per defensar les polítiques penals més dures. Més concretament, la violència sexual és un tema que el feminisme ha llençat a l'arena pública de les democràcies actuals i que ha provocat una demanda social de càstigs importants com a resposta als delictes que l'engloben.

“La violència contra les dones és molt sovint el recurs perfecte per defensar les polítiques penals més dures. I això contribueix a consolidar un sentit comú reaccionari”

La penalista nord-americana Aya Gruber [\(2\)](#) argumenta que una part important del feminisme estatunidenc s'ha convertit en col·laborador necessari de la política carcerària, expandint el poder de la policia i els fiscals, promocionant el càstig per resoldre problemes i desviant els recursos cap al sistema penal i no cap a les comunitats marginades. És evident que aquestes receptes polítiques són una arma de l'enemic i contribueixen a consolidar un sentit comú reaccionari. Només cal veure com els discursos de líders del Front Nacional a França o de Vox a Espanya es fan servir per criminalitzar poblacions migrants o defensar la pena de mort.

La política feminista desplegada a l'Estat espanyol ha estat sempre marcada per una forta confiança en la via penal, amb legislacions contra la violència de gènere que han convertit la denúncia judicial gairebé en l'únic camí per demanar ajuda per part de les dones. La crisi del 2008, que va desencadenar retallades pressupostàries contínues en les polítiques d'igualtat, va consolidar l'enfocament punitiu. Després de successives

reformes que van recarregar el nostre Codi Penal fins a convertir-lo en un dels més durs d'Europa, algunes penes per als delictes de violació han arribat a equiparar-se a les penes per homicidi. I, tanmateix, els debats actuals al voltant de la violència sexual demostren que una gran part de la ciutadania sempre està disposada a demanar més duresa penal i que ni tan sols sembla que les esquerres vulguin fer una pedagogia antipunitiva. El debat públic al qual ha donat lloc la Llei Orgànica 10/2022, de garantia integral de la llibertat sexual, la coneguda com a llei del només sí és sí, és la prova evident que un cop el punitivisme ha permeat en el sentit comú, no hi ha res que activi més la sensació d'inseguretat que la idea de delinqüents sortint de les presons. Un fet que després l'extrema dreta pot alimentar al seu favor.

El feminisme institucional, embarcat també a la via punitiva, ha contribuït a generar un debat sobre les penes que ens deixa venuts davant l'extrema dreta. Actualment, els feminismes es troben davant d'un repte importantíssim: com abordar la violència i quins discursos construir al seu voltant. Quines polítiques públiques cal posar en marxa és una de les qüestions polítiques més sensibles i delicades a què ens enfrontem. En això ens juguem la possibilitat d'escapar dels marcs de l'extrema dreta o el risc de caure-hi totalment, i col·laborar en l'avenç de sentits comuns punitius i reaccionaris.

“El repte dels feminismes és com abordar la violència i quins discursos construir. Ens juguem escapar dels marcs de l'extrema dreta o caure-hi totalment”

Em vull aturar en dues qüestions estratègiques que un feminisme no punitiu ha d'incorporar si pretén abordar la violència contra les dones, qüestions que continuen estant totalment absents dels enfocaments dominants de les polítiques públiques i els discursos hegemònics.

D'una banda, el punitivisme és una rendició. Com ha assenyalat en nombroses ocasions la feminista Laura Macaya, requereix una determinada construcció de la

masculinitat i de la feminitat. La primera es presenta com una masculinitat natural, irremeiablement perillosa i violenta per a les dones. La naturalització d'aquesta masculinitat depredadora, l'assumpció de la inevitabilitat d'aquest perill, serveix per construir discursos socials en què s'instrueix les dones perquè es cuidin, i se les fa responsables de posar-se fora de perill, per exemple, a partir de la seva pròpia inhibició sexual. L'altra cara de la moneda d'aquesta masculinitat irrefrenablement violenta és una feminitat retreta i vulnerable, completament necessitada de protecció i atrapada de manera insuperable al lloc de la víctima. Aquesta mirada essencialista i determinista sobre els homes i les dones ha recorregut i recorre les polítiques d'igualtat, especialment les polítiques contra la violència de gènere, i determina el tipus de resposta que es dona a la violència des d'organitzacions i institucions.

Per aquest motiu, una de les estratègies que, davant dels enfocaments clàssics, hem d'introduir per combatre la violència des de mirades no punitives, és el treball amb homes i el desenvolupament de polítiques dirigides a contrarestar el poder dels imperatius de la masculinitat hegemònica. Precisament en la mesura en què el feminisme aborda un veritable problema, és a dir, una estructura de dominació i desigualtat arrelada profundament dins del nostre sistema social i cultural, la seva única solució no pot ser la de castigar individus particulars.

Si hi ha alguna cosa que ha faltat, i continua absent en les polítiques institucionals contra la violència, és la qüestió de la masculinitat que, lluny de ser un fenomen natural i inevitable, és una construcció social en què tots i totes estem involucrats. Si el patriarcat és una estructura, si precedeix els subjectes individuals i continua existint després d'aquests, si continuarà condicionant el nostre lloc al món, generant mandats i prohibicions sobre els nostres comportaments i els nostres rols, el problema no se soluciona mitjançant la presó i el càstig. «La perpetuació de la violència masculina a través de l'ensenyament d'un model de relacions de dominació arriba als infants a través de dones i homes», afirma bell hooks (3).

**“Una de les estratègies per combatre la violència
des de mirades no punitives és el treball amb**

homes i les polítiques dirigides a contrarestar el poder de la masculinitat hegemònica”

De fet, l'atenció feminista cap a la qüestió de la masculinitat ens hauria de portar cap a una comprensió més complexa i més àmplia del que podem entendre com a violències de gènere. Rita Segato sosté que una gran part de les expressions de violència masculina dirigides a perpetuar la masculinitat també es dirigeixen contra els homes. Aquesta cultura de la violència en què els homes són instruïts des de la infantesa els col·loca no només com a agressors, sinó també com a víctimes i, per tant, com a objectes d'un malestar que també ha de ser mencionat pel feminisme. La impossibilitat de gestionar la violència masculina per part dels mateixos homes, la manca d'eines per plantar-hi cara, la manca d'atenció social i la resposta col·lectiva davant d'aquesta és inseparable del fet que una gran part de la frustració, la ràbia i la ira masculines es descarregui contra les dones.

El feminisme, per tant, ha d'assenyalar el caràcter jeràrquic del patriarcat entre els homes, les relacions de maltractament, la cultura de la humiliació i les formes de violència, i ha d'ensenyar els mateixos homes a poder escapar d'aquesta violència. No només per no exercir-la contra les dones, sinó perquè, des del primer moment, puguin no acceptar-la i no patir-la com a homes. Això obre una tasca urgent que ens involucra com a societat a molts nivells, des dels discursos feministes i les intervencions educatives, fins als recursos institucionals que han de posar en marxa les lleis. Que els homes poden canviar o, fins i tot, que els homes poden tenir bons motius per desitjar canviar és la premissa on es basa tot feminisme que aspiro a la transformació social i no al càstig.

D'altra banda, el punitivisme representa una renúncia. La consideració dels homes com a irreparables agressors innats comporta, com a correlat necessari, la concepció de les dones com a víctimes estancades en la posició de qui rep l'acció i el dany d'altres sense cap marge per a l'acció pròpia. El punitivisme atrapa les dones en la passivitat i posa en marxa discursos, pràctiques i lleis paternalistes que, en nom de la protecció, acaba negant qualsevol agència a les mateixes víctimes. Així doncs, molt sovint, les nostres

institucions assumeixen la tasca de tutelar totes les víctimes com a menors traslladant a la societat i a elles mateixes la idea que no poden tenir cap responsabilitat sobre la seva pròpia recuperació.

“La cultura de la violència en què els homes són instruïts des de la infantesa els col·loca no només com a agressors, sinó també com a víctimes i, per tant, com a objectes d'un malestar que també ha de ser mencionat pel feminisme”

En el marc d'aquestes perspectives, les lleis espanyoles contra la violència han impossibilitat algunes de les principals estratègies d'una justícia restaurativa. La Llei 1/2004, del 28 de desembre, de mesures de protecció integral contra la violència de gènere, va incloure la prohibició explícita de la mediació com a estratègia alternativa o complementària al procés penal. Gairebé dues dècades després, la Llei Orgànica 10/2022, de garantia integral de la llibertat sexual, ha tornat a negar aquesta via com a opció. El que s'ha considerat una eina de justícia vàlida per a conflictes bèl·lics o casos de terrorisme, que una víctima s'assegui a dialogar amb el seu agressor, es prohibeix directament per a les dones.

L'Estat sap què convé a les víctimes i n'assumeix la protecció i la tutela, fins i tot contra la possibilitat que elles puguin dir què necessiten per a la seva recuperació. És això el que acaba abocant moltes dones a emprendre un procediment judicial que, en alguns casos, preferirien no emprendre i els efectes del qual poden ser revictimitzadors. La via judicial ha d'existir, però no podem empènyer obligatòriament les víctimes cap a aquest únic camí ni hem de fer de la denúncia la condició o el requisit principal per poder ser escoltades per les institucions (per accedir a ajudes, a serveis d'atenció o fins i tot a recursos d'acollida). Per sortir de la via punitiva, és a dir, per pensar la justícia de cara a la recuperació i no de cara al càstig, també és necessari posar en marxa estratègies feministes complementàries en què les mateixes dones puguin saber què

necessiten i siguin escoltades. No convertir l'acompanyament en una tutela infantilitzadora ha de ser una de les apostes feministes.

“La via judicial ha d'existir, però no podem empènyer obligatòriament les víctimes cap a aquest únic camí, ni hem de fer de la denúncia la condició per poder ser escoltades per les institucions”

L'austeritat de la segona dècada d'aquest segle ha deixat sense desplegar les polítiques més enllà de la via penal, les que depenen més de la inversió per part dels governs i les institucions. Necessitem polítiques educatives i culturals per transformar els sentits comuns compartits. I necessitem polítiques redistributives, que posin en mans de les dones més recursos i eines, que les facin més autònomes i més capaces de decidir, més armades i menys exposades a la precarietat i les violències. Les polítiques més enllà d'allò penal no són les més rendibles electoralment i tampoc són les més barates, però són les més eficaces.

El principal problema que els feminismes crítics tenen amb les solucions punitives és aquest desacord profund amb l'anàlisi de la qüestió de la qual se'n dedueixen aquestes receptes. Al patriarcat no se'l jutjarà mai al banc dels acusats i, per tant, qualsevol política centrada en la via penal deixarà intacte el problema de fons. Per abordar-lo cal fugir d'alguns dels principals paranyos on les polítiques de les últimes dècades ens han tancat. Cal canviar la mirada. Es tracta de passar d'una política de la derrota (una que, a més, servirà a l'extrema dreta per consolidar els seus discursos), a una política que estigui convençuda que homes i dones volem canviar. És per això que podríem creure que, junts, podem posar en marxa una altra societat més justa que la que tenim.

[1] *Neoliberalismo y castigo*, Bellaterra, 2021.

[2] Gruber, Aya *The Feminist War on Crime. The Unexpected Role of Women's Liberation in Mass Incarceration*, University of California Press, 2020.

[3] hooks, bell *El deseo de cambiar*, Bellaterra, 2021.

Aquest article és una traducció de l'original, escrit en castellà.

Sobre l'autora

Clara Serra i Sánchez

Pensadora feminista i filòsofa, col·labora com a investigadora a la Universitat de Barcelona. És autora de *Leonas y zorras: estrategias políticas feministas* (2018) i editora de *Alianzas Rebeldes. Un feminismo más allá de la identidad* (2021). Va ser diputada per Podemos a l'Assemblea de Madrid entre 2015 i 2019 i, posteriorment, per Más Madrid fins al 2019.

Fotografia

Agents de la policia nacional espanyola davant la manifestació del Dia Internacional de la Dona a Granada, Espanya, el 8 de març de 2023. Autoria: Víctor Martín Dorronsoro (Shutterstock).